

УДК 303.446.4
930.1

Др Драган ТАНЧИЋ
Центар за безбедносне студије

ИСТОРИЈСКИ МЕТОД У ДРУШТВЕНИМ И ПОЛИТИЧКИМ НАУКАМА

Увод

О историјском методу се до сада, у постојећем научном фонду пре-тежно мислило и писало првенствено као повезаном са компаративном ме-тодом и као општој методи друштвених наука. Историјска метода је само-стална метода која првенствено истражује појаве и процесе преко збивања и догађања, при чему нужно користи аналогију-компарацију, као што је користе и све друге методе. Овај метод је општенаучни јер се користи у истраживању развоја науке и предмета и метода науке. Научна истраживања друштвених и политичких појава и процеса, нужно захтевају примену исто-ријског метода како у истраживањима друштва и политике у прошлости (прошлости друштва и политике) тако и у научним истраживањима акту-елних процеса.

Улога историјског метода у истраживању друштва, политике, дру-штвених и политичких појава и процеса одавно је позната, мада иста про-блематика до сада није посебно научно истраживана. Схватање и улога историјског метода су одређени и схватањем историје. Историја је наука о прошлости друштва која своја сазнања заснива на критичком проучавању материјалних творевина, писаних извора и усменог предања о збивањима у кључним областима живота друштва. Независно од неких изражених су-мњи да је историја и негирање историје као науке, те настојања и неких да је сведу на просту хронолошку дескрипцију и наратију, сматрамо да је историја наука зато што она има свој предмет и метод. Предмет прошлост, ма како био сложен и обухватан, структуриран, ипак је дефинисан одредба-ма о прошлости људског друштва. Историјски метод је метод науке историје ако се он схвата као скуп метода примерених потребама стицања научног сазнања о предмету науке.

Проблеми научног дефинисања историјског метода

На основу анализе постојећег научно-теоријског фонда, неспорно је да постоје схватања којима се негира присуство метода, историјског метода у хеленској и римској историографији, јер је хеленско-римска историографија имала само обележја дескрипције и претежно се односила на „догађаје“. Уколико би прихватили таква схватања, то би значило да су иста дела настала спонтано или случајно, а што је неприхватљиво из више разлога. Пре свега, неспорно је да су се и у том периоду морале неке појаве, процеси, догађаји опазити, идентификовати, систематизовати, што нужно подразумева и употребу одређених метода. Сам приступ неким појавама и догађајима значи да се имају у виду и одређени погледи на свет, онтолошка, гносеолошка и друга становишта, сагласно одређеном времену и простору, значи и почетак неког метода. Уколико се прилази историјским фактима, историјским изворима, онда је то несумњиво зачетак историјског метода, што не може бити спорно. Ограничавати историјске анализе на историчаре, апстраховати дела књижевника и филозофа историјске садржине значи упасти у грешку да нпр. Хомер и Хесиод нису оставили за собом ни трага о историјским збивањима у Хелади у периоду праисторије Хеладе; нити Платон у *Републици* или Аристотел у *Политици* или Лукреције у *Природи ствари* и слично. Чак и површном анализом садржаја дела, књижевника, историчара и филозофа са погледом на историју, види се да су они располагали елементарним инструментима историјског метода, односно да се одређеном применом историјског и других метода дошло до значајних и комплексних открића у историји из тог периода.

Херодот је у истраживању догађаја који су довели до грчко-персијског рата, и самог рата, применио одређене методе, и историјски и компаративни метод. Његови описи догађаја које су дали сами учесници или непосредни посматрачи оставили су велики утицај на историографију све до 17. века. Његова историја је суштински историја грчко-персијских ратова. Херодотово схватање историје полази од становишта да је сва историја резултат божанског поретка, чије се ограде не могу некажњено прекорачивати. Он је глорификовао уједињену Грчку у борби против Персијанаца. Победу Грчке над Персијанцима није објашњавао митски, већ са уоченим узроцима: бољом опремом, оружјем, тактиком и вођством.¹ Херодот је био један од првих Хелена који су, насупротив религијско-мистичком погледу на свет, истакли идеју узрочности развоја човечанства од географских услова, њихов директан утицај на обичаје, морал, ниво културе и др. Супротно религијско-мистичким заблудама, Херодот је приступио „дескрипцији“ са одређеним

¹ T. R. Clover, *Herodotus*, Cambridge, 1924; F. Focke, *Herodot als Historiker*, Stuttgart, 1927.

материјалистичким принципом условљености, утицаја климе на живот људи и тиме дао међу првима једно материјалистичко схватање историје.

Осим тога, од Херодота, преко Страбона и Плинија до Тацита градило се становиште, доктрина матријархата као стадијума праисторије човечанства (сродство по жени или избор мужа од стране девојака). Ниједно становиште ни доктрина не може се оформити нити систематски изложити без метода. Полазне тачке његових објашњења биле су увек реалне, фактичке и зато се и на основу таквог прилаза може закључити о *зачетку првог научног историјског сазнања – из реалног и конкретног.*²

Према Тукидиду „отисак истине“... то је основни задатак историје.³ Ова мисао нам потврђује да је Тукидид у својој историји користио основне и друге методе, као и историјски метод како би дошао да сазнања одређених појава. Тукидид је заступао и став, који је често био предмет критике, да се историјске појаве понављају, јер је то урођено у човеку. Од великог значаја је и његова мисао о негирању учешћа богова у историјским збивањима.⁴ Тукидидов спис о борби Атине и Спарте није дескрипција. Он се упустио и у студију еволуције владавине. Тукидид је први историчар који је анализирао историјским и другим методама политичку еволуцију хеленског друштва. Он је истраживао етиологију политичког живота Атине. У том погледу познат је његов продубљен суд о историјском значају Тезеја, који је, поставши базилеј, усредсредео сву политичку организацију Атине у Атине, срушивши зграде савета и магистрата осталих градова.⁵

Платонова дела *Држава, Политика, Закони* су од суштинског историјског значаја у политичкој и другим научним областима. Ова дела су сигурно резултат примене основних и других метода, логичко-дијалектичке и историјске концепције и метода у истраживању историјског развоја низа политичких и других појава.

Пример су и Платонове идеје о држави, које се објашњавају историјским приликама у којима је живео. „Његова држава одрекла се сваког рата осим онога за одбрану. Она је далеко од империјалистичке политике, и сва се посветила питањима унутрашњег уређења. У Платоновој држави,

² Luis H. Morgan, *Drevno društvo*, Beograd, 1981, str. 315; podaci na osnovu citata iz „History of Greece“, Scribner and Armstrong’s ed., *Ward’s Trans*, I, 94. Morgan je niz svojih zaključaka o evoluciji porodice (naročito o porodici punalua i promiskuitetu) crpeo iz dela Herodota.

³ Није ли се Л. Ранке инспирисао овом тезом Тукидида, оформивши свој основни методолошки приступ историји „како је стварно било“.

⁴ G. B. Grandy V, *Thucydides and the history of his age*, Oxford, 1948; Ch. M. Cochrane *Thucydides and the science of history*, London, 1929. Naziv Tukididovog nedovršenog dela glasi „Spis o ratu između Peloponezana i Atinjana“.

⁵ L. H. Morgan, *n. d.*, str. 241. Morgan navodi *in extenso* i sud Plutarha o tome događaju u Plutarhonovoj studiji – Vit. theseus, cap. 24, podvlačeći da je Tezej na taj način učinio sve stanovnike Atike i Atine jednim narodom.

војна служба није дужност целог народа, него само једне класе, – и то аристократије. После пелопонеског рата, странка олигарха у Атини доказивала је да, после слома империјалистичке политике, нема више разлога за развијање морнарице. Пук је био потребан за морнарицу; сувоземна војска могла се и без њега имати; пре развитка морнарице, атинска војска састојала се из коњице, у којој је првенствено служила аристократија, и тешко наоружане пешадије, у којој је првенствено служила плутократија. После пелопонеског рата олигархијска странка помишљала је на обнављање овакве једне војске виших класа. Остављајући на страну детаљне разлике, ни Платон није за пучку већ за господску војску.“⁶

Пример је и Платоново уверење у *Тимеју* о постојању пет првобитних степена сродничких односа. У идеалној држави он је замишљао да сви крвни сродници треба да се распореде у пет категорија у којима би жене биле заједничке а деца заједничка у односу на родитеље. Морган сматра да је Платон познавао предања Хелена и Пелазга, првенствено предања раног развоја старогрчких племена. Зато Морган претпоставља да је Платонова „идеална породица“ настала на основу „овакве сличности стања“, што изгледа далеко вероватније од претпоставке да се ради о филозофској дедукцији.⁷ Ова се истиче како би се уочио Платонов метод у истраживањима динамике хеленске структуре друштва, који је у основи историјски.

Платон је, својом дијалектичком и историјском концепцијом и методом, типове држава критиковао и у сваком друштвеном организму видео плус и минус, позитивну садржину која еволуира у негативну. То је несумњиво продор историјског метода у друштвене науке или још тачније у делове друштвених наука – у политичке области истраживања. Учења Платона о класама, о идеалној држави, о критичким анализама типова друштвених облика, о друштвеној подели рада, указују нам на примену историјског метода у његовим радовима.

Анализом Аристотелових дела *Политика* и *Атински устав* може се доћи до сазнања да је он користио историјски метод као развојни метод, али и као компаративно-еволутивни и дедуктивно-индуктивни метод; да је наведеним методама продирао у сложене анализе и најконкретнијих политичких и других друштвених наука. На основу истраживања „етиологије“ његове теорије у *Атинском уставу* установљава се да је он дошао до теоријских уопштавања на бази материјала о 158 хеленских држава-полиса.⁸ То потврђује наш приступ да се Аристотел у својим историјским

⁶ Видети: Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина, Платон, Макијавели, Берк, Маркс*, стр. 32

⁷ Л. Х. Морган, *н. д.*, стр. 371 и 372.

⁸ Видети: *Филозофска енциклопедија*, I том, Институт филозофије Академије наука СССР, стр. 94; такође и оригиналан текст *Атинског устава*, и сажету анализу у публикацији Љубице Кандић, *Одабрани извори из опште историје, државе и права*, Београд, 1979.

истраживањима служио историјском и компаративном методом, да је његово уопштавање у основи довело до квалитативног суда о држави и у централном акту државе – у уставу, на основу заиста огромног квантитета проучених држава-градава (полиса) Хеладе. Његово излагање нам показује повезаност његовог историјског метода са законом прелаза квантитета у квалитет. А то значи повезаност дијалектичког, историјског и компаративног метода, а на шта нас упућују и анализе класа и државе, политичких немира, порекла богатства, његове тврдње да је човек политичка животиња. Овакви прилази историјским проблемима не могу се дефинисати као „декрипција“. Аристотелова аналитичка размишљања плод су примене његовог историјског метода, тадашњих историјско-методолошких достигнућа.

У средњем веку, држава је стајала у зависности од цркве, а политичка наука у зависности од богословије. Политичка наука расправљала је о томе како се државни послови доводе у склад с вољом божијом и, уместо да проучава државни живот, проучавала је Библију, где је воља божија била изражена. За историографију тог периода наступају векови таме са окрутним друштвено-политичким системима религијско-мистичких идеја, а на другој страни најсуровија експлоатација маса. Макијавели је један од првих аутора који је, у периоду од шеснаестог до осамнаестог века, раскинуо везу између политике и богословије, и начинио политику световном науком. Његова политика не само да нема везе са религијом него нема везе ни с моралом. Она постоји као самостална наука, са својим специјалним истинама. Засебном науком она није могла постати док се претходно није одвојила од других научних дисциплина, нарочито од оних које су јој биле најближе и најсродније. Тек тада могло се уочити оно што је специјално њено, што припада само њој, а не и њој и сродним наукама заједно. Своје теоријске ставове Макијавели је заснивао на проучавању факата. Његови списи обилују примерима из старе римске и грчке историје; из савремене историје – италијанске, шпанске, француске. Он никада није поставио ниједно начело а да одмах није дао читав низ историјских факата који га доказују или бар илуструју. Један је од ретких аутора из области политичких наука тог периода који се служио примерима а мање апстракцијама. Макијавели је сматрао да се истраживањем историје могу поставити општи закључци који важе за сва времена и за све народе, на шта је указао и Слободан Јовановић.⁹

⁹ Нико не проучава како су стари Грци и Римљани оснивали државе и њима управљали; како су уређивали војску, и како ратовали. Из тог разлога треба најбрижљивије проучавати грчку и римску историју: најбогатије политичке искуство и највећа политичка мудрост налази се скривена у делима грчких и римских државника, законодаваца, и војсковођа: потребан је само добар коментатор да то закопано благо извуче на видело. Видети: Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина*, Платон, Макиавели, Берк, Маркс, Београд, 1935, стр. 104.

Посебно место у изучавању историје и употреби историјског метода заузима Леополд Ранке, не само својом дефиницијом да је историја наука која истражује „оно што јесте, што је било“ истичући објективност „историјских истраживања и самих истраживача“. Главни објекат, предмет његових истраживања је била држава, моћ државе према споља. Ранке описује низ историјских чињеница, збивања, посебно политичке догађаје, историјски-компаративно и литерарно, на основу бројних података, али само описујући их, не истражујући њихову историјску етиологију. Његов историјски и компаративни метод нам указује да је он истраживао „оно што се збило“ а да није објашњавао корене и ток развоја историјских чињеница. Основни покретачи историјских догађаја за њега су биле велике личности, које је стављао на прво место у својим истраживањима. Хегел је критиковао Ранкеа да је само „обичан историчар“ изгубљен у појединачним чињеницама а Ранке је критиковао Хегела и Фихтеа због њихових априорних филозофских конструкција, без обзира на стварну прошлост, као и Нибура због уског утврђивања само појединачних догађаја.¹⁰ Као истраживач историјских појава Ранке је дефинисао норме за примену у научним истраживањима, принципе критике архивских наративних извора и проблеме репродуктивне функције историчара.

Вилхем Дилтај, немачки историчар и оснивач аксиолошко-методолошког теоријског приступа у политичким наукама, по неким ауторима, одредио је историјску методу као савремену. Његово главно дело у ком је изнео своје теоријске ставове је *Изградња историјског света у духовним наукама*.¹¹ Основне тезе Дилтаја су да су духовне науке емпиријске науке, да је основна метода свих наука херменеутика, да су друштвене науке самосталне и у супротности са природним наукама, да је нужно разумети унутрашњи живот и људске активности. Предмет историје, историјског метода нису друштвене структуре нити правилности развоја, већ поједине личности и активности њихових свести. Основни задатак друштвених наука и историјског метода био би уживљавање у доживљаје историјских личности, са циљем да се разумеју и поново доживе њихове мотивације а да за то нису потребни општи појмови нити генерализације. Историчар интуицијом и непосредним доживљајима може разумети туђи психички живот, јер је и он сам пре свега историјско биће, а тек онда посматрач историје.

Андреј Митровић сматра да историјска наука располаже строгим методом: „ради остваривања тежње за проучавањем историје као објективности, историјска наука располаже у основи строгим поступком, тј. методом истраживања и уобличавања резултата. Строг метод је најочљивија

¹⁰ Према: Mirjana Gross, *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb, 1976, str. 96, u : Franjo Rački i drugi, *Izbori iz djela, Pet stoleća hrvatske književnosti*, knj. 33, str. 230–232.

¹¹ Вилхем Дилтај, *Изградња историјског света у духовним наукама*, БИГЗ, Београд, 1980.

составница научне историографије, која се њиме и понајбоље разграничава од осталих историографских врста. У метод су utkани хтење за истином које намеће изграђивање оних начела рада која омогућавају поуздан долазак до знања, као и схватање историје као објективности, која омогућава да се изгради теоријска и психолошка удаљеност између истраживача и истраживаног.¹² Према Митровићу, основи изграђеног научног историјског метода су грађа – историјски извори, који се јављају као спона између времена у коме се проучава и времена која су проучавана; егзактна основа – чињенице, судови и закључци, јер је егзактност основа на којој научна историографија може створити свој резултат, критичким проучавањем садржаја историјских извора; нужност коришћења поступцима и учинцима других наука, дакле и наука о природи; да постави и тумачења и објашњења; да резултате износи првенствено посредством речи усмено и писмено.¹³

„Историјска наука настоји знати шта је, зашто, када и на који начин постојало, дакле било.“¹⁴ Реч историја суштински значи „човечанство у свим временима“ тј. означава човечанство у трајању. Она јесте човеково прошло, али је и човеково сада и човеково будуће. По претпоставци је реч за мишљење битној, истовремено својеврсној тријади спојеној у времену које је подељено у међусобно нераскидиво повезана времена, јер је више пута речено, садашње проистекло из прошлог, а у себи истовремено садржи будуће. Развијено схватање појма „историја“ подразумева и свест о целовитости историје која је постојала у прошлости, траје у времену које је историчару садашњост и трајаће у времену које долази и за историчара је будућност.¹⁵

Џевад Термиз истиче да „у излагањима о историјској методи као науци и данас постоје поистовећивања између метода историје као науке или скупа наука и историјске методе као концепције истраживања у друштвеним наукама. Основна и битна разлика између методе историје као науке и историјског метода у друштвеним наукама је, прво у предмету и циљу истраживања. Историја и метод историје баве се искључиво истраживањем прошлости на основу материјалних остатака, записа, докумената и усмених казивања по сјећању о догађајима старијим од педесет година.“ Према истом аутору, „основни методи истраживања су: 1. анализа садржаја докумената (квантитативна и квалитативна); 2. историјско-компаративна метода која омогућује сазнавање и разлике између историјских појава. Аналитичко-синтетички методи, а нарочито методи класификације и периодизације,

¹² Андреј Митровић, *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд, 2001, стр. 174.

¹³ *Исто*, стр. 176–178.

¹⁴ *Исто*, стр. 188.

¹⁵ *Исто*, стр. 200.

индукције и генерализације од посебног су значаја. Историјски метод у друштвеним наукама за предмет и циљ има сазнање о постојећем и предстојећем на основу његове прошлости, тока развоја. Основне поставке ове методе су: да свака појава има порекло у својој прошлости, да свако садашње у себи садржи део прошлости, садашњости која већ делом постаје прошлост и постаје будућност, да свака историјска појава има свој настанак, развој и престанак, да се свако људско друштво може сазнати само кроз своју историју. И овако схваћена историјска метода користи методу анализе садржаја докумената, али све друге методе прикупљања и обраде података, компарацију и периодизацију.¹⁶ Поред наведених дефиниција историјског метода, постоји и мноштво других дефиниција. С обзиром на ограничени обим текста, ми смо анализирали само неке дефиниције историјског метода.

У постојећем научно-теоријском фонду присутно је *неколико основних извора тешкоћа у ваљаном дефинисању историјског метода као метода истраживања друштвених и политичких појава*.

Први извор тешкоће је у проблематици дефинисања уопште и дефинисања метода – посебно научног метода. Општеприхваћено становиште је да се наука састоји из предмета и метода науке, али нису дата прецизна одређења да је нужно да наука има један предмет – један метод, или је реч о скупу сродних предмета и скупу одговарајућих метода које се обухватају дотичном науком. Са становишта методологије друштвених и политичких наука природно је метод науке сматрати специфичним скупом метода подесних за стицање научних сазнања о предмету науке.

Други извор тешкоћа је често дефинисање метода као начина истраживања, а што је погрешно, јер је начин научног истраживања знатно шири појам од појма научни метод. У пројекту научног истраживања постоји део под називом „начин истраживања“, у коме се наводе разне методе и технике научног истраживања, укључујући и методе обраде података итд. Дакле, начин истраживања не може се редуцирати на једну методу.

Трећи извор потешкоћа састоји се у недовољно јасном односу појмова и значењу појмова метод, техника, поступак, инструмент. У вези с тим прво је питање да ли сваки метод мора у свом саставу имати инструменте и поступке које чине његове технике или то морају имати само неки методи (нпр. методи прикупљања података). И даље, могу ли неке основније методе имати улогу инструмената општих метода.

Следећи извор тешкоћа је научно дефинисање друштва, друштвених појава и процеса, политике и политичких појава и процеса. Политика је

¹⁶ Цевад Термиз, *Основи методологије науке о социјалном раду*, Графит, Лукавац, 2001, стр. 187, 188.

специфичан реалитет и појава која се схвата и дефинише пре свега као историјска, развојна појава, која се остварује кроз одређене етапе и фазе развоја, односно она, као и друштво, има свој почетак и развој. Она је трајни процес, активност, циљна, свесна, сврсисходна активност људи, са одређеним облицима организовања, на одређеном простору и у одређеном времену. Значи, битни чиниоци политике су трајност и стабилност, постојање свесних и вољних субјеката, функционалност и дисфункционалност. Политика је динамичан, сложен и реалан историјски процес остваривања и управљања општим друштвеним и политичким интересима, организована са ослоном на политичку силу, моћ, насиље, принуду. Сам појам политике одређен је различито, са стављањем посебног акцента на поједине појавне облике испољавања политике и политичког, односно политичких феномена и реалитета:

- као одређена врста делатности, активности и понашања, чији је смисао утицај на друштвене токове и усмеравања кретања и дешавања у читавој друштвеној заједници;
- као умешност и вештина владања људима;
- као наука о управљању државама и државним пословима;
- као вештина и пракса управљања људским друштвима;
- као окупљање већег броја људи ради заједничког остваривања одређених интереса и циљева;
- као начин регулисања друштвених односа, итд.¹⁷

Историјским методом се научно истражују друштвене и политичке појаве које можемо одредити као чиниоце друштвеног и политичког процеса, његове функције, везе и односе. У друштвене и политичке појаве могли би се навести: услови и узроци друштвеног и политичког процеса, учесници у друштвеном и политичком процесу, друштвени и политички циљеви и вредности, друштвене и политичке активности, друштвене и политичке методе и средства, друштвене и политичке последице и др. У даљем тексту пажњу ћемо усмерити на политичке појаве и процесе.

Политичке појаве су несумњиво: политички интереси, политичка власт, монопол политичког насиља, политичка активност, политичко понашање, политичка воља, политички положај, политички систем, политичке институције, установе, организације и сл. Кључне категорије које су неопходне за дефинисање политичких појава су: интерес политички интерес, друштвена и политичка моћ, власт, политичка власт, политички утицај и монопол физичког насиља. Сходно томе, појам политичке појаве обухвата

¹⁷ Видети: Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, Дечије новине, СО Горњи Милановац, 1996, стр. 11.

све процесе, активности, учеснике, средства и последице од битног значаја за конституисање, артикулисање, остваривање и заштиту општих интереса једне друштвене и политичке заједнице у којој битну улогу има политичка моћ, која се изражава и кроз монопол политичког насиља.¹⁸

Политичке појаве могу се класификовати по многим критеријумима. На основу увида у постојећу политиколошку литературу може се констатовати постојање једне стабилне, непревазиђене и општеприхваћене класификације политичких појава, која постоји око тридесет година у политичким наукама на простору бивше СФРЈ, коју је поставио др Славомир Милосављевић у капиталним научним делима *Политичка акција, Истраживање политичких појава* и *Основи методологије политичких наука*, са др Иваном Радосављевићем, на Катедри методологије политичких наука на Факултету политичких наука у Београду.

Та класификација има у виду следеће критеријуме: критеријум општости, критеријум својстава предмета, циљеви и сврха истраживања као критеријум класификације, функција истраживања, сложеност истраживања, трајање истраживања.¹⁹

Генерално узев, друштвене, историјске, политичке и друге појаве, применом историјског метода, могу се, и морају, научно истраживати по моделу типског предмета научног истраживања,²⁰ а што подразумева следеће суштинске одредбе.

Предмет истраживања друштвених, историјских и политичких наука су појаве које су предмет историјских наука и науке о политици, мада остаје питање одређења и избора историјских и политичких појава као предмета истраживања, с обзиром на одређене несагласности у одређењу предмета и метода историјских и политичких наука.

Не улазећи у одређена супротстављена схватања, неспорно је да је почетна фаза процеса научног истраживања, у друштвеним, историјским и политичким наукама, замишљање појаве, проблема и предмета по моделу типског предмета²¹ који има сва својства научне парадигме. Наиме,

¹⁸ Славомир Милосављевић, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, Београд, 1980, стр. 43.

¹⁹ Видети наведена дела проф. др Славомира Милосављевића и професора др Ивана Радосављевића.

²⁰ Научно-теоријска и методолошка сазнања у сфери политичких наука и многа научна истраживања у протеклих 30-ак година на простору бивше СФРЈ и новостворених држава на постјугословенском простору која су изведена и изводе се по овом моделу су довољан доказ оправданости наведене тврдње.

²¹ Модел типског предмета истраживања који су формирали др Славомир Милосављевић и др Иван Радосављевић, као општи и универзални (који се примењивао и примењује на многим факултетима политичких и других наука, на подручју бивше СФРЈ и у новоствореним државама са ових простора) има сва својства научне парадигме, јер је при-

општеприхватљиво је становиште да се друштво, друштвене појаве, историја, историјске појаве, политика, политичке појаве, могу истраживати као одређени процес, структура, систем, норма у односу на одређене услове, субјекте, потребе, мотиве, интересе и циљеве, активности, методе и средства, ефекте, резултате и последице, а што се посебно односи на примену историјског метода.

У том контексту, могуће је и замишљање и практиковање модела типског предмета научног истраживања у друштвеним, историјским и политичким наукама, по следећој процедури.

1. Услови

Друштвене, историјске, политичке и друге појаве увек се јављају и остварују у одређеним условима. Под условима подразумевамо скуп чинилаца чије постојање представља основ остваривања појава и манифестовање карактеристика одређене појаве/појава, тако да се може констатовати мноштво услова и њихових битних чинилаца, разноврсност, многобројност и противуречност. Можемо констатовати да имамо, с једне стране, нужне и довољне услове, активне и потенцијално активне, одређених својстава и друге услове.

Нужни услови су услови без којих друштвене, историјске и политичке појаве не би могле ни настати нити се остваривати. Довољни услови су они услови који обезбеђују конституисање и остваривање појаве као самосвојствене, временски и просторно повезани. Остали услови су у ствари услови присуства, условљени чиниоцима повољне/неповољне ситуације, али се јављају и после нужних и довољних услова. Нужне и довољне услове одредићемо као битне услове. Затим можемо разликовати услове који одговарају, погодују развоју и манифестацији појава, које можемо назвати

менљив у свим друштвеним и политичким наукама, те сматрамо да је он због својстава општости, универзалности, применљив у природним, друштвеним, историјским, политичким, психичким и другим наукама. На основу увида у теоријску, емпиријску, методолошку литературу, може се констатовати да се ради о моделу који је постављен близу пре три деценије и као такав је јединствен, оригиналан и изворан.

Видети: Славомир Милосављевић, *Политичка акција*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977; Исти, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије ФПН и Центар за омладину и пионире, Београд, 1980; Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић, *Репетиторијум из методологије друштвених наука*, Институт за политичке студије, Београд, 1988; Славомир Милосављевић, *Извештај о научном истраживању*, Центар високих војних школа, ОС „Маршал Тито“, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990; Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000; Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, Дечије новине, СО Горњи Милановац, 1996; Драган Танчић, мр. теза: *Концептуализација истраживања у политичким наукама*, Факултет политичких наука, Београд, 2006.

повољним условима, за разлику од оних који не погодују остваривању друштвених, историјских и политичких појава, а које ћемо одредити као неповољне. Поред наведених услова, истог ранга и значаја су и активни и потенцијално могући активни услови, значи услови који су имали или могу имати активан однос са истраживаном појавом и делују на њу, а при чему се имају у виду и услови који су имали или имају могућности да буду у активном односу са појавом. Неутрални услови су они услови који нису били или нису у директном додиру са истраживаном појавом, и они нису од битног значаја за разматрање. При истраживању друштвених, историјских и политичких појава услови имају приоритет, и сви су они садржани у односу на време и простор.

Услове можемо разврстати и на природне, који су у ствари природна својства одређених територија у одређеним границама, почев од биолошких – са становишта флоре и фауне и са становишта егзистенцијалних услова за билошки опстанак појединаца и група – географских, климатских (са становишта повољности/неповољности за настанак и развој политике). Друштвене услове одређују друштвени односи и процеси у одређеним друштвено-економским формацијама, при чему их ствара, прилагођава и мења свесном, циљном и сврсисходном делатношћу сам човек, који их сагласно својим потребама и интересима користи и утиче на њих. Степен развијености и укупне моћи одређених друштава је у узрочно-последичној вези са развијеношћу одређених друштвено-економских формација. Битни услови су друштвено-економска функција и ниво њене развијености, у чијим оквирима субјекти историје и политике остварују своја понашања, друштвена и политичка структура постојећег друштва са којом је уско везана и друштвена и политичка ситуација и економска способност за производњу и развој, и друштвена свест – наука, идеологија, религија. У услове убрајамо и постојање друштвених и политичких институција, установа и организација, друштвене и политичке норме и одговарајућа друштвена и политичка понашања. Психички услови су услови у које сврставамо психичке процесе и психичке конституције.

Када се разматрају услови у којима су се остваривале друштвене, историјске и политичке појаве и процеси, нужно је имати у виду и друштвену и политичку ситуацију, које можемо схватити као укупно стање друштвених, материјалних и политичких услова. Политичка ситуација подразумева постојање и одређене карактеристике политичких снага и односа и веза између њих, постојање одређених интереса и средстава, у датом времену и на одређеном простору, којима су се одређени субјекти користили ради решавања друштвених и политичких питања. Битни елементи политичке ситуације које нужно треба имати у виду су држава, државна и друге организације, друштвена и материјална организација и свест. Политичка ситуација

ција у ближој или даљој прошлости или у савременим условима могла је бити повољна, неповољна или неутрална за одређене политичке процесе и субјекте, могла се остваривати без конфликта или са конфликтима, са доминацијом одређеног степена и интензитета. Политичку ситуацију битно је увек посматрати, анализирати у корелацији са субјектима, њиховим својствима и усмереношћу, њиховим потребама, циљевима, интересима.

Приликом анализирања услова у којима су се остваривале одређене друштвене, историјске и политичке појаве и процеси, такође је битно имати у виду и број субјеката и њихове улоге, хијерархију потреба, интереса и циљева, форме и број комуникација, информација и веза између различитих субјеката, организацију и њену сложеност, распрострањеност појава и процеса, утврђивање временских и просторних димензија.

2. Субјекти

Субјекти друштва, историје и политике се замишљају и истражују као централни, битни чиниоци историјских, друштвених и политичких процеса. Друштво, друштвено, историја и историјско, политика и политичко је фактички однос у ком учествује мноштво субјеката који се међусобно разликују по многим квантитативним и квалитативним својствима, улогама и положајима, месту, функцијама, те у се у тим процесима јављају и субјекти друштва, историје и политике.

Под субјектима друштва, историје и политике можемо схватити многобројне учеснике који посредно или непосредно, са мањим или већим интензитетом, усмереношћу, вољно или невољно, учествују у остваривању друштвених, историјских, процеса, политике, политичких процеса. Све субјекте друштва, историје и политике можемо класификовати по многобројним обележјима. Први критеријум класификације јесте улога и положај субјеката, и по том критеријуму субјекте можемо разврстати на субјекте који чине акционо језгро, потом субјекте-активисте – носиоце акција, активисте-следбенике, учеснике-кориснике акција и контраактивисте. По саставу – колективности, субјекте можемо класификовати на колективне, групне и индивидуалне. По критеријуму организованости на организоване и неорганизоване, и по критеријуму добровољности, официјелности, легалности, легитимности, активности, усмерености, али и по другим критеријумима. Могући су и други критеријуми класификације.

Сви субјекти друштвених, историјских и политичких процеса, могу се опазити, идентификовати и по критеријуму усмерености на одређену активност, акцију, и у том контексту можемо разликовати субјекте који су позитивно усмерени према одређеним активностима, акцијама или су негативно или неутрално усмерени. Веома је значајно идентификовати и степен испољавања интензитета остваривања одређених активности и акција,

који се може манифестовати преко пружања подршке, слагања, неслагања, неодобравања, па све до супротстављања. У друштвеним, историјским и политичким процесима могу се идентификовати и истражити типски субјекти – вође: стратегијског, оперативног и тактичког типа, идеолошки тип вође; и типови извршилаца, које можемо класификовати на свесне извршиоце и на извршиоце на основу веровања, угледања, емоција. Њиховом идентификацијом се мора научно истражити и степен веза и односа, улоге и функције у одређеним историјским и политичким процесима.

3. Потребе, мотиви, интереси и циљеви

Сви друштвени субјекти, субјекти историје, политичких и других процеса су имали и имају одређене потребе, мотиве, интересе, циљеве, који могу бити појединачни, групни, биолошки, физиолошки, друштвени, политички, а које остварују деловањем у односу на одређене, услове и ситуације. Они могу бити тренутни, краткорочни, дугорочни, организовани, спонтани у одређеној заједници, у одређеном времену и простору.

Човек је производ друштва, природно и друштвено биће, појединачан и колективан. Он је припадник одређених заједница у којима се као појединац и као део колектива на разне начине односи према себи и према другима. Његове потребе су разноврсне. Потребе егзистенције, самоодржања људи као друштвено-политичких бића су подстицаји за мноштво политичких активности и акција у друштвеним, историјским, политичким и другим процесима.²²

Интереси субјеката друштвених, историјских и политичких процеса се идентификују и истражују на основу структурираних и динамичних потреба појединаца или колективитета у одређеном друштву. Интереси могу бити спонтани или организовани, артикулисани или неартикулисани и сл., и могу се односити на разна подручја људског делања и деловања. Политички интерес се увек односи на активности, делања и деловања координације, усмеравања и управљања и он се изводи из општедруштвених потреба.

Политички циљеви су битан чинилац људске историје, фактички део друштвене и политичке структуре и стварности, који су у датом степену развоја друштва на одређени начин формулисани. Њихова битна својства су динамичност, процесуалност, мноштво форми и садржаја. Они се могу научно идентификовати и истражити. Политички циљеви могу бити индивидуални, групни, колективни, конкретни, наметнути/ненаметнути, службени, официјелни/неофицијелни, толерантни/нетолерантни, економски, социјални, вредносни и др.

²² Према Диркему настанак друштва и политике је потреба вођења борбе против спољашње опасности и природне потребе за удруживањем. Видети: Emil Dirkem, *O podeli drustvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972, str. 62–64.

4. Активност субјеката

Активности субјеката друштва, историје и политике, политичке историје као појаве и процеса су у основи одређене класним интересом и у сагласности су са циљевима класне доминације. То су активности субјеката усмерене ка остваривању одређених друштвених, историјских и политичких интереса, односно то је фактичко понашање људи – појединаца и група у процесу доношења и остваривања битних одлука друштва, државе ради изазивања одређених, претежно реалних ефеката и последица. Свака активност је, генерално, циљно-рационална, свесна и сврсисходна, динамична активност и битан чинилац друштвених, историјских и политичких процеса и појава. Суштина активности јесте постојање одређених мотива који су рационално дефинисани, постојање свесних иницијатора и учесника који су фактички и утврђују ниво потребних активности и циљева које треба остварити. Друштвене, историјске и политичке активности су уређен и утврђен начин коришћења многобројних средстава и инструмената деловања, у одређено време и на одређеном простору.

Основа активности је друштвена основа а акциона језгра су иницијатори активности. Акциона језгра имају улогу сагледавања укупног стања и могућности остваривања активности у датој ситуацији, времену и простору а ради очувања или мењања општих и посебних интереса друштвене структуре, у чијем се интересу активност и одвија, развија. Активност се остварује фазно, пре свега се опажа и открива потреба за одређеним активностима, сагледава и утврђује друштвена основа субјеката који ће учествовати у активностима, опредељује се њихово вођење избором минималних и максималних, краткорочних и дугорочних циљева. Потом се врши избор времена, места, повода и начин започињања активности, успостављање комуникације са социјалном и политичком базом, односно деловима социјалне и политичке базе од које се очекује подршка, те остваривање активности избором метода и средстава и анализа токова и резултата и оцена постигнутих ефеката и последица.

Повољне историјске, друштвене и политичке ситуације су пре свега кризне друштвене и политичке ситуације. За политичку активност, у ближој или даљој прошлости, као и за савремени период, карактеристично је присуство политичке силе, моћи, монопола насиља, физичког и духовног, класно и институционално посредовање, борба супротности и конституисање мноштва делатности у сфери јавног посредством многобројних облика принуде.

Активности друштвених субјеката, историјских и политичких процеса могуће је идентификовати и научно истражити. Код анализе активности политичких субјеката нужно је извршити анализу политичких функција,

и то пре свега основних, општих и оперативних. Ту пре свега наглашавамо значај идентификације основних функција, под којима подразумевамо мноштво ситуација, субјеката и интереса, вредновања и селекције целокупног друштвеног и политичког понашања, односно одређивање њихових битних карактеристика, значаја и тенденција.

Из основних друштвених и политичких функција изводе се и опште друштвене и политичке функције, које се, у зависности од степена укупног развоја друштва, понављају у варијацијама и које врше сви субјекти друштва и политике, у одређеној мери и на одређен начин. То су функције усмеравања, интеграције и заштите. Опште друштвене и политичке функције остварују се оперативним функцијама, и то инспиративним, мобилизационим, организационим, васпитно-образовним, стимулационим и другим.

5. Методе и средства

У остваривању друштвених односа, историје и политике, друштвених, историјских и политичких појава и процеса, ради реализације одређених циљева, интереса користе се и разне методе и средства, у зависности од карактера друштвене, политичке и државне организације.

Метод је нужни чинилац активности и понашања разних субјеката друштва, историје и политике, који је изазивао и изазива одређене ефекте и последице, рационално и функционално је повезан са циљем, сврсисходан, и нужан је чинилац структуре историје и политике, историјских и политичких процеса. Методе рада, методе деловања разних друштвених субјеката, субјеката историје и политике су фактичка понашања која се у датој стварности могу опазити, идентификовати и научно истражити, са разних аспеката. Наведене методе по структури чине три битна сегмента: идејно-идеолошки део, који обухвата систем вредности и норме понашања, сазнајни део, који чине категоријално-појмовни систем и сазнања закона друштвених и политичких кретања, као и технички део, који чине поступци и средства којима су се реализовали постављени циљеви.

Остваривање активности субјеката применом разноврсних метода се остварује функционисањем подсистема информисања, одлучивања, организовања, комуницирања и вредновања.

Основне методе које су примењиване у ближој и даљој историји и које се и данас примењују у савременим друштвеним и политичким процесима су методе сукоба и методе сарадње, методе усаглашавања ставова, методе компромиса, погодбе, нагодбе, методе принуде, изнуде, довођење одређених субјеката у ситуацију без постојања алтернативе и методе присиле, која подразумева директну примену физичког насиља. Наведене методе разликујемо кроз примену многих посебних метода и техника деловања и коришћење разноврсних средстава, а што нам потврђује ближа и даља

друштвена, историјска и политичка пракса, као и пракса почетком прошлог века, на пример: геноцид над Јерменима извршен у Османлијском царству, геноцид над Јеврејима у Немачкој и окупираној Европи,²³ односи Европске уније и САД-а према СФРЈ, СРЈ, Србији, Косову и Метохији почетком XXI века, односи почетком XXI века Европске уније, САД-а и Русије и слично.

Сва средства субјеката друштвених, историјских и политичких процеса можемо сврстати у материјално-техничка, организациона и средства деловања на свест и понашање. Генерално, сва средства можемо идентификовати и класификовати на средства стимулације и средства спречавања. Средства стимулације су технике и поступци који покрећу, подстичу, јачају одређену активност. Средства дестимулације су технике и поступци који одређене активности дестимулишу, онемогућавају и негирају. Средства стимулације и дестимулације можемо сврстати у основи у материјално-техничка и психичка средства.

Под психичким средствима подразумевамо све врсте и негативног утицаја на свест, систем вредности, идеологије, ради подстицања или спречавања одређених друштвених или политичких активности.

Практиковањем одређених метода и средстава у друштвеним, историјским и политичким процесима одређени субјекти су остваривали и остварују стицање и вршење друштвене и политичке моћи, друштвених и политичких утицаја разним начинима и поступцима, у зависности од развоја укупних односа.

6. Ефекти, резултати и последице

Као појава и процес, друштво, историја и политика остварују се разноврсним активностима којима се постижу одређени ефекти, резултати и последице по субјекте и заједнице. Разне активности и акције људи у тим процесима, на одређеним просторима, у одређеним временима, глобалном или ужем друштву, имале су и одређене конкретне ефекте, последице и резултате по укупан живот, егзистенцију и рад људи и могуће их је, применом научних метода, научно идентификовати и научно истражити.

²³ Видети: Vahakn N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* /kao u originalu/ („Историја геноцида над Јерменима: етнички sukob od Balkana preko Anadolije do Kavkaza“/ (Njujork/Oksford: Berghahn Books, 1997, drugo izdanje (1995)); (prir.) Richard G. Hovannisian, *Remembrance and Denial. The Case of Armenian Genocide* („Сећање и порицање: случај геноцида над Јерменима“/ (Detroit: Wayne State U. P., 1999); Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* („Уништење Јевреја у Европи“/ (Njujork: Harper & Row, 1984 (1961)); Michael R. Marrus, *The Holocaust in History* („Holokaust kroz istoriju“/ (London: Weidengeld & Nicolson, 1988); Omer Bartov, *Murder in Our Midst, The Holocaust, Industrial Killing, and Representation* („Убивство међу нама, holokaust, ubijanje teškim fizičkim radom i predstavljanje“/ (Njujork/Oksford: Oxford U. P., 1996).

Под ефектима можемо схватити све што је произишло из тих процеса које су субјекти друштва, историје и политике, многобројним активно-стима предузимали у укупности, на одређеном простору и времену.

Под последицама можемо схватити појаве и односе, који су произашли из активности независно од њихових циљева или чак насупрот њиховим циљевима, очекивањима или неочекивањима, а под појмом резултати означавамо степен остваривања циљева активности друштвених, историјских и политичких субјеката.

Оцена, вредновање ефеката, резултата и последица је систематична и сложена процедура која произилази из многобројности субјеката друштва, историје и политике на које се односе ефекти, резултати и последице, на које делују и њихова својства, те су у том смислу могуће и разне ситуације. Ефекти резултата и последица по одређене друштвене, историјске и политичке субјекте, заједницу, могу бити позитивни, негативни, неутрални, са мноштвом разних варијетета. Ефекти, резултати и последице могу бити позитивни или негативни, намеравани/ненамеравани, максимални/минимални, директни/индиректни, функционални/дисфункционални, усмерени ка одржању, побољшању или погоршању ситуације у укупности или у парцијалним сегментима.

Одређене активности, акције људи у друштвеним, историјским и политичким процесима, на одређеним просторима, у одређеним временима, глобалном или ужем друштву, имале су и одређене ефекте, последице и резултате по укупан живот, егзистенцију и рад људи и могуће их је идентификовати и научно истражити.

Научни метод је саставни део начина²⁴ истраживања који се примењује у некој науци. Он је нераздвајни, саставни део њене научноистраживачке делатности, он је срастао са теоријским схватањима науке и развија се у најтешњем додиру са оним задацима које наука треба да реши у једном периоду. Схватања о методу су један од битних елемената основног појма неке науке и имају, због тога, поред истраживачко-оперативног, и конститутивни значај за науку. Из тих разлога није ретка појава да у некој науци постоји више метода и различита схватања о најподеснијем начину организовања научне делатности, која произилазе из различитих општих теоријских становишта, различите природе проблема. Научни метод искључује све начине који немају карактеристике научности и научне основаности.

Научни метод има три основна саставна дела.²⁵

²⁴ Под начином схватамо целину предузетих радњи и средстава како би се дошло до истинитих сазнања.

²⁵ Саставни делови метода су: 1) логички део – правила и норме истинитог мишљења као општи оквир и усмеритељ интелектуалних процеса у стицању научног сазнања; 2) еписте-

Логички део је сачињен од основних правила логичког и истинитог мишљења, која су јединствена за све науке. Методологија, као логичка дисциплина која се бави изучавањем метода, настоји да одговори како се може стећи научно сазнање.

Епистемолошки део тј. метод је нужни саставни део сваке теорије. Све теорије, научна сазнања, имају свој предмет истраживања, у који спадају природне, психичке или друштвене појаве. Очигледно је да овде већ долази до знатних разлика које се најнепосредније изражавају кроз категоријални систем. Свака од теорија која се односи на неку од поменутих врста појава има изграђен посебан појмовни систем и сопствену симболику и терминологију. Исти термини у различитим теоријама имају различита појмовна значења. Анализа нам може показати да се свака од поменутих врста појава даље унутар себе диференцира, за сваку од њих формира се посебна теорија и посебан категоријални систем, посебна појмовна и термилошка апаратура. За разлику од првог дела који је идентичан за све области научног сазнања, у овом делу су разлике веома велике.

Методско-технички део садржи методе и технике (инструменте и поступке) којима се стичу научна сазнања.

Др Славомир Милосављевић и др Иван Радосављевић научне методе класификују на:

- 1) основне методе научног мишљења и истраживања²⁶ у политичкој науци,
- 2) општенаучне методе у политиколошким истраживањима,²⁷
- 3) основне методе,²⁸
- 4) општенаучне методе,²⁹
- 5) посебне методе појединих група наука,³⁰
- 6) методе прикупљања података,³¹

миолошки тј. научно-теоријски део у коме су садржане основне научно-теоријске поставке и фундаментална сазнања одређене науке, односно научне дисциплине, као и категоријално-појмовно-термилошки систем; 3) методско-технички део који садржи научно и практично проверена сазнања о начинима истраживања, технике примене којих се ти начини (методе) користе у истраживачкој пракси. Др Славомир Милосављевић, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије ФПН и Центар за омладину и пионире, Београд, 1980, стр. 158.

²⁶ Др Славомир Милосављевић – Др Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 214–254.

²⁷ *Исто*, стр. 255–308,

²⁸ *Исто*, стр. 55.

²⁹ *Исто*, стр. 55.

³⁰ *Исто*, стр. 55–56.

³¹ *Исто*, стр. 56.

7) методе обраде података.³²

Историјски метод је начин стицања научног сазнања о прошлим природним, друштвеним и психичким појавама, процесима и догађањима, на основу којих се формирају новостечена научна сазнања и предвиђају предстојећа научна сазнања. Истовремено, историјски метод је и део начина научног истраживања о предмету и методу, који се примењује у природним, друштвеним и психолошким наукама и он је нераздвојни, саставни део истраживачке праксе као делатности.

Историјски метод има три основна саставна дела:

1) логички део сачињен је од основних правила логичког и истинитог мишљења која су јединствена за све науке;

2) епистемолошки метод је нужни саставни део сваке теорије; све теорије, политичке теорије, сва научна сазнања имају свој предмет истраживања који припада природним, друштвеним или психичким појавама; у овом делу се уочавају битне разлике, које се изражавају кроз категоријално-појмовни, терминолошки систем и језик;

3) методско-технички део садржи методе и технике (инструменте и поступке) којима се стичу научна сазнања. Разноврсна класификација метода и техника указује на њихову међусобну различитост и различитост њихове примене.

Опште и основне поставке историјске методе су:

а) свака природна, друштвена, историјска, политичка и друге појаве имају своје фазе настанка, развоја и престанка, а значи да се људско друштво може сазнати само кроз своју историју, као процес одређених догађаја и догађања, одређених веза, и односа и структура;

б) свака природна, друштвена, историјска, политичка и друге појаве настајале су и настају у одређеним условима, окружењу, времену, простору и на одређеној територији, у одређеним ситуацијама, чији су кључни актери појединци, групе, државе, савези држава, са одређеним интересима, циљевима, активностима, делањима и деловањима, методама и средствима, резултатима, ефектима и последицама;

в) основу научних сазнања применом историјског метода о политичким и историјским појавама и процесима, догађајима и догађањима из даље и ближе прошлости чине историјски извори, као и чињенице, подаци и обавештења;

г) историјска метода у процесу стицања научног сазнања и начину научног истраживања користи аналитичке и синтетичке основне методе,

³² Исто, стр. 56.

општенаучне методе, посебне методе појединих група наука, методе прикупљања и обраде података и периодизацију;

е) предмет историјске методе су генеза, струкура, процесуалност, функција, односи и везе, понашања, трајности, сложености, бројност, величина и друга својства.

Историјски метод у истраживању друштвених, историјских и политичких појава и процеса полази од историјских извора, чињеница, података и обавештења.

Историјски извори представљају основу, полазиште, на коме се научним истраживањима, применом историјског метода, формирају научна сазнања о историјским и политичким појавама, процесима, догађајима из ближе и даље прошлости.

Извори података о друштвеним и политичким појавама су, генерално узев, сви чиниоци друштвене реалности, као што су разни споменици културе, грађевине и други грађевински објекти, уметничка дела, оруђа и оружја, друштвено-политичко понашање друштвених група, слојева, класа, покрета, организација итд. Они су веома често мање поуздани или чак за извесне временске периоде и потпуно непоуздани, те је из тих разлога нужно односити се према њима критички приликом истраживања политичких појава, процеса, догађаја.

У политиколошким научним истраживањима, две су основне врсте извора података:

- 1) Субјекти политичке активности са својим вербалним и стварним понашањем (исказима и делањем).

Политичко понашање политичких субјеката је једна од основних категорија политичке науке, јер обухвата све облике, активне и пасивне, политичких односа у политичким процесима. То је категоријални појам који садржи и одредбе делања као практиковања и одредбе стања и процеса свести и емоција. У основи, сва научна истраживања у политичкој науци, са нагласком на историјски и компаративни метод, нужно се баве одређеним аспектима политичког понашања. Организовање, функционисање, односи, положаји, улоге, ставови, интереси у крајњој линији само су аспекти људског понашања. Делање је само креативна компонента укупног понашања. Оно се може тумачити понашањем субјекта у односу на другог субјекта, у односу на групу и у односу на сопствено понашање посматрано у одређеном временском периоду, као континуирано па према томе и очекивано понашање. Друштвено понашање је однос међу људима у друштву, однос човека према човеку и можемо га посматрати као однос у друштвеној основи, производњи материјалних добара и односе у друштвеној надградњи. Ти

односи су увек и одређене активности, те се друштвено понашање нужно реализује као активност, акција, интеракција у друштву и према друштву, односно друштва према природи и у природи. Од посебног значаја су односи у производњи материјалних добара где људи ступају у одређене односе независне од своје воље и остварују такве производне односе који одговарају одређеном степену развоја производних снага.

Политичко понашање је изведени појам из појма друштвено понашање. У односу на друштвено понашање, политичко понашање битно се разликује по општости интереса и по инструменталном односу према моћи и власти чије је вршење нужно како би се отклонили, ублажили или превазишли претежно политички сукоби и борбе. Свако политичко понашање може бити реално, вербално и психичко. Реално понашање је вршење одређених радњи и чинова, стварно или практично понашање. Вербалним понашањем се исказују одређени знаци одобравања, присиљавања, убеђивања, давања сагласности или негодовања и оно се остварује без примене физичке принуде. Оно може бити декларативно, неистинито, непотпуно, нејасно и вишесмислено. Код ове врсте понашања опажају се ситуације међусобно неусаглашених интереса појединаца са интересима групе којој припадају, односно интереси групе нису подударни – супротни су друштвеним интересима, тако да може доћи до исказивања сагласности (истините или лажне) или несагласности (истините или лажне) између актуелних интереса. Политичко понашање је посебан облик друштвеног понашања, интересно, многоструко понашање у остваривању моћи и власти као инструмената остваривања циљева; одиграва се као активност, делање, чињење, као рационално/нерационално, сврсисходно, планско; опазиво,³³ испољено, део реалности, метод и средство изражавања дубљих процеса и суштине, у датом времену и простору.

Основни облици политичког понашања су политичке радње и вербална политичка понашања – понашања политичким исказима. Практична политичка понашања су све делатности, функције, радње, чинови, поступци, које субјекти у циљу артикулације, реализације и надзора над остваривањем општег интереса односно свог интереса, групног, класног и сл. чине, као и она којима остварују однос са и према власти (првенствено инструменталне природе), а из којих произилазе одговарајуће материјалне и друштвене последице. Таква понашања су реална учествовања у политичким борбама, вршење власти, политичке власти, вршење насиља, утицање и др.

Вербална политичка понашања – политички искази се јављају као самосталан облик вербалног понашања, манифестују се у усменој, ликов-

³³ Политичко понашање није у свим својим манифестацијама опазиво и исказиво. На пример, за неког субјекта који се политички понаша – он то не схвата као политичко понашање, док за друге субјекте, такво понашање може имати управо то значење.

ној или некој другој форми, било као пратећи, допунски, паралелни. Политичким исказима се изражава став, суд или закључак, политичка борба, интерес, свест, воља и др. Њима се обављају одређене функције политике, изражавају и остварују одређени односи, утицаји и друге компоненте политичког процеса. Политички исказ има одређено трајање, структуру, он је део и израз одређене структуре; има одређене функције – он је део и израз целине других функција; он је део и израз комплекса политичких односа. Битни чиниоци структуре политичких исказа су форма исказа, стил исказа, смер исказа, садржај исказа и значење. Политички исказ је део структуре коју чине други искази: прво, истог субјекта – зато што они као целина чине у ширем смислу политичко понашање, и друго, других субјеката – из истих разлога.

Политички исказ као функција и као део и израз других политичких функција подразумева да је исказ са својим својствима, самим тим што је политичко деловање, интеракција људи, нужно понављана, свесна и сврсисходна радња, чин, којим се вербално исказују одређена садржина и суштина. Он је увек у функцији – пре свега инструменталној – других комплексинијих и у већој мери основних политичких функција, као што су функције артикулисања и афирмисања, остваривања, заштите, интегрисања итд. У том смислу политички исказ, у ма ком облику, прожима све политичке функције и њихов је саставни део.

Политички исказ, као део ширег система односа, јесте и систем података, обавештења и порука политичке природе, одређеног смисла и значења у времену и простору. Поред тога политички исказ је увек и у вези са осталим политичким исказима, било да је у улози основе, најаве, разраде, објашњења, доказивања, оповргавања, допуњавања, обавештавања или најављивања других исказа. Та веза је нужно вишеструка, било да је посредована или непосредована.

2) Документи, као извори података, који су као дело субјеката настали у већ минулом времену.

Под појмом документ схватамо све изворе података који нису актуелно понашање (вербално или стварно) субјеката.

Документе разврставамо на:

- а) научне – научна дела,
- б) публицистичке – у које убрајамо и уметничка дела,
- ц) информативне – средства јавног информисања,
- д) акционе – програми и планови и сл.
- е) пропагандне – све облике и средства пропагандних облика,
- ф) евиденцијске – све врсте евиденција, књиговодства и сл.,

- г) нормативне – прописи и сл., као и процедуралне, и
- х) радно-пословне – уговори, протоколи и сл.³⁴

Према Живану Танићу, под документом се схвата информација која је на неки начин регистрована или саопштена те је тако постала евидентна за сваког посматрача. У зависности од околности да ли је неки друштвени догађај или збивање регистровано или саопштено документи се класификују у две опште групе: фактографски документи и документи дати у облику саопштења /комуникација/. Свака од ових врста докумената, узета појединачно, има у себи елемената и карактеристика друге врсте. А то значи да и фактографски документи, као релативно објективно фиксирање друштвених збивања и чињеница, садрже у себи и ограничености субјективне интерпретације и обратно, разне врсте индивидуалних и групних саопштења /комуникација/, баш зато што су облици интерпретације објективних догађаја, имају фактографска обележја. Према степену и обиму одражавања друштвених збивања, сваки од ових докумената може да садржи две врсте података: научне и емпиријске. Обе врсте могу да буду истраживачки подаци а зависно од облика и циља истраживања.

Код емпиријских, индуктивних истраживања, а у односу на степен и начин истраживања, истраживачки поступак у документу може да буде: а) непосредни: истраживани документ даје директне информације о предмету истраживања, фиксира индикаторе и варијабле истраживања; информација о индикаторима је фактографска и примарна; б) посредни: истраживани документ садржи информације других о индикаторима истраживања; веродостојност информација је хипотетичка.³⁵ Документа је могуће и друкчије класификовати, а ову класификацију извора могуће је проширити и изменити.

Поред наведених исказа, нужно је одредити и вредновање извора података у политикологији. Основни критеријум вредности извора података је, са становишта научних истраживања, употребљивост извора, односно могућност њиховог коришћења. Две су битне димензије: прво, да постоји

³⁴ Видети: Славомир Милосављевић, *Политичка акција*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977; Исти, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије ФПН и Центар за омладину и пионире, Београд, 1980; Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић, *Репетиторијум из методологије друштвених наука*, Институт за политичке студије, Београд, 1988; Славомир Милосављевић, *Извештај о научном истраживању*, Центар високих војних школа, ОС „Маршал Тито“, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990; Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000; Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, СО Горњи Милановац, Дечије новине, 1996.

³⁵ Живан Танић, *Методе посматрања /анализе/ докумената*, у књизи: *Методологија истраживања друштвених појава*, Инстит за криминалистичка истраживања, Београд, 1963, стр. 136.

општа реална могућност за коришћење извора; друго, да са становишта предмета истраживања извор буде садржајно адекватан.

Поступак вредновања података започиње избором индикатора. Тада се утврђује који и какви подаци ће послужити за сазнавање чега, одређује се њихов узајамни однос, функције и др. Започети поступак вредновања података наставља се у току израде инструмената истраживања, када се утврђују могући оквири и облици појаве, опажања и евидентирања података, као и њихова физичка, логичка, психолошка и садржинска организација. Вредновање података се завршава у току анализе података – приликом оцене података, као и приликом њихове интерпретације и коришћења у закључивању. Независно од свих претходних оцена података, треба констатовати да се коначно вредновање података врши у току закључавања – када се подаци класификују по значају и одабирају за аргументацију.

Вредновање података у суштини није ништа друго до утврђивање њихове адекватности и истинитости. У вези с тим користе се термини: ваљаност, валидност, поузданост. Ту је, по правилу, реч о подацима једног истраживања у целини, односно о скупинама података.

На основу наведених исказа, неспорно је да се *историјском методом као методом истраживања друштвених и политичких појава истражују разна друштвена и политичка понашања одређених субјеката: политичким радњама и вербалним политичким понашањем – политичким исказима, у даљој и ближој прошлости и на основу тих сазнања се формирају и одређена научна сазнања у политичким, историјским и другим наукама.*

У процесу стицања научног сазнања и научном истраживању друштвених, историјских, политичких и других појава, историјски метод нужно користи компарацију приликом истраживања сродних и сличних појава и процеса, ближе или даље прошлости. Примена компарације у историјском методу је посебно научно и друштвено значајна и актуелна. Пример за тај исказ су многа научна истраживања која се нису могла одвијати без компарације. Јасно је да је компарација – поређење у сфери логике и методологије – саставни део сваког мишљења. Једноставно није могуће оформити појам, став, суд, без компарације и без ње није могућ ниједан облик закључивања, доказивања или оповргавања. Већ почетак мишљења-опажања, као разликовање нечег од осталог, подразумева поређење одредаба и на основу разлика, сличности и идентичности констатовање да „то“ јесте „то“ подразумева аналогију и поређење. Продуктиван закључак такође је заснован на поређењу. Сазнавање непознатог посредством познатог такође у себе укључује компарацију. Дакле, неспорно је да је поређење чинилац процеса мишљења и сазнања, да је то метода сазнања. То је разлог што Б. Шеших компарацију сврстава у основне (посебне) методе научног

сознања.³⁶ Код примене компарације постоји неколико становишта, од којих ћемо издвојити два типична. Према првом становишту, истиче се да треба да се упоређују одређени проблеми у некој другој држави са одговарајућим проблемом у својој држави, а према другом, да одређене проблеме треба компарирати паралелено у више система.

Примена компарација без историјске димензије, историјског метода, недовољна је да се на ваљан и поуздан начин објасне појаве прошлости. Сва досадашња друштвена, историјска, политиколошка, компаративна и друга научна истраживања су показала да се појаве и процеси (друштвени, историјски, политиколошки и други) могу објаснити само под условом да се у довољној мери познају историјски услови у којима је настала и развијала се одређена појава, процес. То значи, да компаративна димензија нужно мора бити комбинована са „историјском димензијом“ у примени историјског метода.

Закључак

На основу наведених исказа, очито је да је историјски метод у друштвеним, историјским и политичким наукама, метод који се примењује у свим друштвеним наукама и дисциплинама, али и у другим наукама. Неспорно је да се историјски метод у примени повезује и прожима и са свим другим методама – основним, општенаучним, методама прикупљања и обраде података и оперативним методама, у теоријским, емпиријским, методолошким, политиколошким и другим научним истраживањима чији се предмети односе на процесе, збивања, догађања, делања и акције.

Историјски метод је општенаучни јер се примењује у научном истраживању развоја науке и предмета и метода друштвених, историјских, политичких и других наука.

Научно истраживање политичких појава захтева примену историјског метода како у научним истраживањима политике у прошлости (прошлости политике) тако и у научним истраживањима актуелних политичких процеса.

Литература

- Андреј Митровић, *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд, 2001.
Вилхем Дилтај, *Изградња историјског света у духовним наукама*, Београд, 1980.
Драгомир Стојчевић, *Римско право*, Савремена администрација, Београд, 1978.

³⁶ Др Славомир Милосављевић – Др Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Београд, 2006, стр. 279–280.

- Emil Dirkem, *O podeli drustvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972.
- Живан Танић, Методе посматрања /анализе/ докумената, у књизи: *Методологија истраживања друштвених појава*, Инстит за криминалистичка истраживања, Београд, 1963.
- Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, Дечије новине, СО Горњи Милановац, 1996.
- Luis H. Morgan, *Drevno društvo*, Beograd, 1981.
- Љубица Кандић, *Одабрани извори из опште историје, државе и права*, Београд, 1979.
- Mirjana Gross, *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb, 1976.
- Славомир Милосављевић, *Политичка акција*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977.
- Славомир Милосављевић, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије ФПН и Центар за омладину и пионире, Београд, 1980.
- Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић, *Репетиторијум из методологије друштвених наука*, Институт за политичке студије, Београд, 1988.
- Славомир Милосављевић, *Извештај о научном истраживању*, Центар високих војних школа, ОС „Маршал Тито“, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.
- Славомир Милосављевић – Иван Радосављевић: *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина, Платон, Макиавели, Берк, Маркс*, Београд, 1935.
- Драган Танчић, мр. теза: *Концептуализација истраживања у политичким наукама*, Факултет политичких наука, Београд, 2006.
- T. R. Clover, *Herodotus*, Cambridge, 1924.
- F. Focke, *Herodot als Historiker*, Stuttgart, 1927.
- Џевад Термиз, *Основи методологије науке о социјалном раду*, Графит, Лукавац, 2001.